

Natalia Aleksium (New York)

Szkoła historyczna Majera Bałabana – młodzi historycy żydowscy w Polsce w okresie międzywojennym^{1*}

W czasie obchodów swoich sześćdziesiątych urodzin w marcu 1937 r. Majer Bałaban (1877-1942), wybitny historyk i pedagog, mówił zebranym w auli Biblioteki Judaistycznej o radości, jaką dawała mu świadomość, że wychował pokolenie historyków żydostwa polskiego². Zarazem życzył swoim uczniom, „by i oni mogli u schyłku życia mieć takie zadowolenie, że nie schodzą z tego świata bezdzietni w pojęciu nauki, lecz że zostawiają ją pokoleniu, które złoty łańcuch nauki Izraela dalej ciągnąć będzie”.³ W istocie prowadził on na Uniwersytecie Warszawskim oraz w Instytucie Nauk Judaistycznym w Warszawie seminarium z historii Żydów, przez które przewinęło się w latach 1927-1939 ponad sześćdziesięciu studentów i studentek. Uczęszczali oni na wykłady Bałabana z dziedziny historii Żydów polskich w średniowieczu i czasach nowożytnych oraz z nauk pomocniczych historii i studiów judaistycznych.

Grono wychowanków Bałabana stanowiło środowisko zróżnicowane pod względem miejsca urodzenia, pochodzenia społecznego i sympatii politycznych. Łączyło ich jednak pragnienie poznania historii żydowskiej właśnie w kontekście uniwersyteckim. Choć większość od początku zapewne liczyła po uzyskaniu dyplomu na zdobycie posad nauczycielskich w szkołach żydowskich, wielu prowadziło nadal badania archiwalne, publikowało artykuły naukowe i popularnonaukowe. Młodych historyków żydowskich łączyły również zainteresowania badawcze oraz wizja uprawiania zawodu, którą wynieśli z seminarium Bałabana.

Seminarium, na które uczęszczało w ciągu 12 lat jego istnienia około 60 adeptów historii, przede wszystkim historii Żydów polskich, stanowiło jedyne tego rodzaju forum, gdzie młodzi historycy żydowscy mogli nie tylko spotykać się, by dyskutować na temat prowadzonych przez siebie badań, ale które działało w ramach struktur uniwersyteckich. Bałaban dzielił się z nimi swoją wiedzą z dziedziny metodologii i nauk pomocniczych oraz dydaktyki, kształtował ich poglądy na temat roli, jaką mieli odegrać historycy Żydów.⁴ Studenci wskazywali, że „w mistrzowski sposób umiał nas wciągać w orbitę swoich

1 * Wcześniejsza wersja niniejszego artykułu ukazała się jako „From Teachers of Religion to Professional Historians: Majer Bałaban's Seminar in Jewish History” [w:] Proceedings of the International Conference: Zwischen Graetz und Dubnow: Jüdische Historiographie in Ostmitteleuropa, Universität Potsdam, red. Francois Guesnet.

2 M. Bałaban, Praca mojego życia [w:] S. Jolles (ed.), Księga Jubileuszowa dla uczczenia sześćdziesięciolecia profesora Majera Bałabana, vol. 1 Akademia, Warszawa 1938, s. 39

3 Ibidem, s. 40.

4 Na seminarium Bałabana, jego studenci zwykle przedstawiali najpierw referaty na temat stanu badań wedle przydzielonych im tematów. Następnie prowadzili kwerendę biblioteczną i archiwalną, a jej wyniki prezentowali znowu na seminarium. Po referacie i dyskusji, z udziałem prowadzącego i innych studentów, przystępowano do pisania prac magisterskich i doktorskich, których rozdziały odczytywane były kolejno na seminarium. Zob. Sprawozdanie z działalności Rady Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1934-1935, Warszawa 1936, s. 66-67; F. Hafner, Majer Bałaban (Z okazji sześćdziesięciolecia jego urodzin), „Nasz Przegląd” z dnia 20 II 1937 r., w: Księga Jubileuszowa Bałabana, s. 33. Dawid Wurm dziękował

zainteresowań z zakresu historii Żydów, wyrabiając w nas te same zainteresowania”⁵. Natomiast, grupa zorganizowana w 1923 r. przez Emanuela Ringelbluma pod nazwą *Yunger Historiker Krayz* (Koło młodego historyka) miało charakter nieformalny, spotkania były nieregularne, a członkostwo raczej płynne.⁶ Liczyło ono około 30 członków, którzy mieli nadzieję prowadzić badania nad różnymi aspektami historii Żydów we Wschodniej Europie, a szczególnie historii Żydów polskich. Wraz z utworzeniem YIVO w Wilnie w 1925 r. (Żydowski Instytut Naukowy, *Jidiszer Wisnszaflekher Institut*), koło warszawskie działało jako jego oddział historyczny w stolicy.⁷ YIVO stworzyło w końcu lat trzydziestych aspiranturę (*Aspirantur*), program studiów dla przyszłych badaczy w dziedzinie studiów żydowskich, ale historia zajmowała tam marginalne miejsce.

W 1927, Bałaban objął stanowisko profesora w nowo utworzonym Instytucie Nauk Judaistycznych w Warszawie, mającym za zadanie wykształcenie przyszłych nauczycieli religii możeszowej w szkołach państwowych oraz nauczycieli dla szkół prywatnych żydowskich oraz nowego typu rabinów.⁸ Bałaban wykładał w Instytucie obok takich luminarzy nauki jak Mojżesz Schorr, Menachem Stein, Izrael Osterstetzer i Abraham Weiss. W latach 1930-1933 i 1934-1936 pełnił stanowisko rektora tej uczelni.⁹ Twórcy Instytutu dążyli do przekształcenia go w instytucję żydowską o randze uniwersytetu.¹⁰

Instytut współpracował z Uniwersytetem Warszawskim, a studenci mieli obowiązek odbycia tam studiów magisterskich, aby uzyskać dyplom Instytutu.¹¹ Związek ten stał się ściślejszy, gdy w 1928 Bałaban rozpoczął prowadzenie w ramach Instytutu Historii UW seminarium¹². Jego nominacja była w dużym stopniu możliwa dzięki wizji Instytutu,

---

w wstępie do swojej pracy właśnie Bałabanowi i jego wskazówkom oraz dyskusjom na seminarium, na którym przedstawił rozdziały swojej pracy. Zob. D. Wurm, *Z dziejów żydostwa brodzkiego za czasów dawnej Rzeczypospolitej Polskiej* (do r. 1772) z przedmową Prof. Dra. Majera Bałabana (nakładem Żydowskiej Gminy Wyznaniowej), Brody 1935, s. VII.

- 5 Falik Hafner przemawia w imieniu uczniów, w: *Księga Jubileuszowa Bałabana*, s. 33. Zob. również H. Seidman, Meir Balaban, w: S. Mirski (ed.), *Ishim ve'dmuyot be'chochmat Israel be'europa ha-mizrachit lifnei shkiyata*, New York 1959, s. 260.
- 6 A. Eisenbach, *Jewish Historiography in Interwar Poland* [w:] Yisrael Gutman, Ezra Mendelsohn, Jehuda Reinharz and Chone Shmeruk (red.), *The Jews of Poland Between Two World Wars*, Hanover - London 1989, s. 466-467. Zob. opis pierwszych lat działalności Koła Historyków pióra Emanuela Ringelbluma: E. Ringelblum, *Draj jor seminar far jidiszer geszikhte (1923-1926)* [w:] *Yunger Historiker*, Varshe 1926, s. 7-11. Mahler podkreślał wiodącą rolę Ringelbluma przy zorganizowaniu i prowadzeniu Koła, zob. Raphael Mahler, *Historiker un wegawjer*, Tel Aviv, 1967, s. 304.
- 7 Raphael Mahler, *Hug hahistorionim ha-ceirim be'warsza* [w:] B. Mandelsberg-Schildkraut, *Mehkarim le-toldot Jehude Lublin [me-et] Belah Mandelsberg-Schildkroit*, Tel Aviv 1965, s. 32.
- 8 Por. przemówienie Dr. Markusa Braude podczas otwarcia Instytutu, w: *Sprawozdanie Instytutu 1927/28-1928/29*, s. VIII-X. W 1932 r., Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego zorganizowało Komisję Egzaminacyjną w Instytucie Nauk Judaistycznych, która miała za zadanie egzaminowanie przyszłych nauczycieli wyznania możeszowego dla szkół średnich, na czele której stanął Mojżesz Schorr, zaś Bałaban był jego zastępcą. Zob.: *Sprawozdanie za lata akademickie 1931/32, 1932/33, 1933/34* [w:] *Księga Jubileuszowa ku czci Prof. Dr. Mojżesza Schorra*, Pisma Instytutu Nauk Judaistycznych w Warszawie, vol. VI, Warszawa 1935, s. III-IV.
- 9 Zob. Seidman, „Meir Balaban”, s. 227-228; F. H., Majer Bałaban (Fragment z monografii) [w:] *Księga Jubileuszowa Bałabana*, s. 11; Bałaban, *Curriculum vitae*, s. 13. Zob. również „Powstanie Instytutu Nauk Judaistycznych,” w: *Sprawozdanie Instytutu Nauk Judaistycznych w Warszawie za lata akademickie 1927/28 i 1929/30*, Warszawa 1929, s. VII. Por. Statut Towarzystwa Krzewienia Nauk Judaistycznych w Polsce, Central Archives of the History of the Jewish People (dalej: CAHJP), Gelber Collection P83, G560; I. Biderman, Mayer Balaban, *Historian of Polish Jewry and His Influence on the Younger Generation of Historians*, New York, 1976, s. 76; S. Eden, *Ha-Machon le-madaei ha-jahadut* [w:] I. Grunbaum (ed.), *Entsiklopedia szel galujot: Sifrei Zikaron le-artsot ha-gola we-adoteja, Sidrat Polin*, vol. 6: Warshe, part. B, Jerusalem - Tel Aviv 1959, s. 323-330.
- 10 Eden, *Ha-Machon*, s. 330; I. Osterstetzer, *Instytut Nauk Judaistycznych w Warszawie*, z cyklu: *Wyższe Żyd. Instytuty Naukowe w Polsce*, „Miesięcznik Żydowski” 1931, nr 1, s. 273. Zob. również: M. Dold, *A Matter of National and Civic Honor: Mayer Balaban and the Institute of Jewish Studies in Warsaw*, „East European Jewish Affairs” 34:2 (Winter 2004), s. 56. Zob. również wykazy wykładów i ćwiczeń, w: *Sprawozdanie Instytutu 1927/28-1928/29*, s. LXIII-LXIV.
- 11 Biderman, Mayer Balaban, s. 77.
- 12 Bałaban, *Curriculum vitae*, s. 13. Zob. również Seidman, Meir Balaban, s. 228; Biderman, Mayer Balaban, s. 77. Od 1933 r. Bałaban wykładał również na Wolnej Wszechnicy Polskiej.

a właściwie historiografii polskiej Marceliego Handelsmana, który w tym samym czasie sprowadził do Warszawy z Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie historyka ukraińskiego Myrona Kordubę. W Instytucie Historycznych wykładało zresztą kilku luminarzy, którzy wspierali prace studentów z dziedziny historii Żydów i historii Żydów polskich. Byli to w szczególności: sam Marceli Handelsman, Stanisław Arnold, Waclaw Tokarz i Jan Kochanowski.¹³ Liczba studentów uczęszczających na oba – uniwersyteckie i instytutowe – seminarium Bałabana systematycznie rosła: w Instytucie Nauk Judaistycznych – ponad trzykrotnie od 23 w pierwszym roku akademickim 1927/28, do 71 w 1933/34.¹⁴ Natomiast na Uniwersytecie, w roku 1928-1929 18 studentów uczęszczało na jego seminarium, zaś w roku 1931-32 było ich już 63, spośród nich 58 regularnych.¹⁵ W 1935 r. Bałaban deklarował w swoim uniwersyteckim curriculum vitae, że ponad 50 studentów uczęszcza na jego seminarium.¹⁶ W jubileuszowej publikacji wydanej w 1938 r. staraniem jego uczniów wymienionych jest 60 prac magisterskich napisanych pod jego kierownictwem w Instytucie Nauk Judaistycznych oraz na Uniwersytecie Warszawskim.¹⁷

Studenci Bałabana należeli do pokolenia urodzonego na krótko przed, lub podczas pierwszej wojny światowej, chodzili jednak do szkół już w Drugiej Rzeczypospolitej. Kiedy Bałaban zaczął prowadzić swoje seminaria, liczba żydowskich studentów na polskich uniwersytetach była niższa w porównaniu z pierwszą połową lat dwudziestych, a spadła dramatycznie po roku akademickim 1933-34.¹⁸ Uczęszczali oni na zajęcia w atmosferze narastającej przemocy, getta ławkowego i numerus clausus.¹⁹ Pochodzili oni przede wszystkim z dawnej Kongresówki i Galicji, a także Kresów, co wskazuje, że przynajmniej niektórzy z nich przyjeżdżali po to by studiować historię żydowską pod kierunkiem Bałabana. Przeważali studenci z niewielkich miasteczek, ale byli również młodzi ludzie z Łodzi, Lwowa i Krakowa oraz Warszawy.²⁰ Zdecydowana większość pochodziła z rodzin ubogich lub zubożałych, co szczególnie wyraźnie widać w aktach studenckich²¹. W podaniu do rektora Uniwersytetu z jesieni 1931 r. Rajzla Harmelin, urodzona w Warszawie w 1910 r, a która

13 Zob. list podpisany przez Prof. Stanisława Arnolda, 14 września, 1935, Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego (dalej: AUW), Akta Studenckie II RP, Nr. albumu 38205, s. 30.

14 Na temat liczby studentów uczęszczających na seminarium zob.: Sprawozdanie Instytutu 1927/28, 1928/29, s. XXXI; Wykaz słuchaczy w r. akademickim 1929/30 [w:] Księga Jubileuszowa Braudego, s. 22. Zob. również: Statystyka słuchaczy w latach akad. 1931/32-1933/34 [w:] Księga Jubileuszowa Schorra, s. XIX. Seminarium Bałabana należało do najbardziej popularnych wśród studentów Instytutu, zob. Falik Hafner przemawia w imieniu uczniów: Contribution to shaping Tachkemoni [w:] Księga Jubileuszowa Bałabana, s. 32.

15 Zob. Sprawozdania z działalności Rady Wydziału Historycznego za lata: 1928/9, 1929/30, 1931/32, 1932/33, 1933/34, 1934-35.

16 Bałaban, Curriculum vitae, s. 13.

17 Zob.: Prace magisterskie pisane na seminarium historycznym żydowskim Profesora Bałabana [w:] Księga jubileuszowa Bałabana, s. 102-104. Bałaban wykładający jednocześnie na seminarium historii Żydów w Instytucie Nauk Judaistycznych i Uniwersytecie Warszawskim pracował jednocześnie z ponad setką studentów. Zob.: M. Krämer, Prof. M. Bałaban – Jubilatem („Nasza Opinia” z dnia 28 II 1937), w: *ibid.*, s. 87.

18 Na temat ogólnej liczby studentów żydowskich w Polsce zob. S. Bronsztejn, Ludność żydowska w Polsce w okresie międzywojennym, Wrocław et al. 1963, s. 192-193.

19 *Ibid.*, s. 193. Na temat trudności, z którymi borykali się studenci żydowscy zob. R. Mahler, Jews in public service and the liberal professions in Poland, 1918-1939, New York 1944; *idem.*, Jehudei Polin Bein Szej Milkhamot Olam: Historia Klakalit-Sotzaalit Leor Hastatistika, Tel Aviv 1968, s. 172-175; J. Żyndul, Zajścia antyżydowskie w Polsce w latach 1935-1937, Warszawa 1994, s. 76-82; M. Natkowska, Numerus clausus, getto ławkowe, numerus nullus, „paragraf aryjski”: antysemityzm na Uniwersytecie Warszawskim 1931-1939, Warszawa 1999.

20 Zob. A. Weiss/P. Kremer-Weiss, Ha-Machon le-Mada'ei Ha-jahadut be'Warshe [w:] Arie Tartakower (ed.), Sefer Ha-Shana/Yorbukh, vol. 2, New York - Tel Aviv 1967, s. 371.

21 *Ibid.*, s. 371-372. Zob. podanie Dory Szerenkac, urodzonej w 1911 r. w Łodzi do Rektora UW w sprawie opłat akademickich za rok akademicki 1931/1932, AUW, Akta studenckie II RP, Nr. albumu 32060: Dora Szerenkac.

rozpoczęła studia w 1929 prosiła o zwolnienie jej od chesnego,

... w przeciwnym bowiem razie nie będę mogła kontynuować studjów. W ubiegłym roku akademickim uiściłam opłatę b. wcześniej, korzystając z tego, że zarabiałam z lekcyj.

W r. bieżącym warunki moje się pogorszyły, niektóre lekcje straciłam, a pieniądze z pozostałych zaledwie mi starczą na utrzymanie. Grozi mi więc w razie odmownego załatwienia mego podania utrata roku studjów, co byłoby dla mnie wielkim ciosem ze względu na moje zamiłowanie do obranej gałęzi nauki²².

Trudności finansowe zmuszały studentów do przerywania studiów. Mimo przeciwności losu, wielu z nich jednak ukończyło studia historyczne.²³ Hirsz Gerszater, który studiował jednocześnie na Uniwersytecie Warszawskim oraz kształcił się na rabina w Instytucie Nauk Judaistycznych, utrzymywał się sam i wysyłał drobne sumy zarobione jako korepetytor do rodziny w Wilnie.²⁴ Wśród uczniów Bałabana sporą grupę stanowiły również dzieci ze średnio zamożnych rodzin, w tym nauczycieli podstawowych i średnich szkół żydowskich.²⁵ Byli wśród nich również synowie z rodzin rabinackich: wspomniany wcześniej Hirsz Gerszater, a także Chaim Simcha Babad²⁶ i Abram Gawurin.²⁷ Eliezer Feldman był synem Dr. Simchy-Bunima (Szymona) Feldmana, który był przedstawicielem Mizrachi w Sejmie polskim w 1922.²⁸ Większość studentów Bałabana uczęszczała do żydowskich szkół średnich. Natomiast studenci przygotowujący się do uzyskania dyplomu rabinackiego (smichy) i pochodzący z rodzin religijnych, kończyli maturę eksternistycznie²⁹.

Być może do tych studentów pochodzących ze środowisk tradycyjnych odnosiła się pochlebna wobec wysiłków dydaktycznych Bałabana recenzja, w której stwierdzono, iż zasłużył on na nominację profesorską, bowiem

(...) od chwili habilitacji na Uniwersytecie Warszawskim rozwinął nadzwyczaj sumienną, pełną oddania pracę pedagogiczną wśród studentów i stworzył w Uniwersytecie znaczny ośrodek żywego zainteresowania się historią Żydów. Mając do czynienia z nie zawsze kulturalnym elementem studentkim z którym praca wymaga niesłychanego wysiłku, doc. Balaban na ogół umiejętnie i skutecznie kieruje nadmiernie licznymi swymi seminarjami i potrafił wyrobic stosunkowo znaczny procent

22 Ibid., Nr. albumu 33473: Rajzla Hermelin.

23 Abraham Weiss i Pnina (Perla) Kremer-Weiss chwalili wytrwałość studentów oraz ich determinację w dążeniu do zdobycia wiedzy i wykształcenia uniwersyteckiego. Zob. Weiss/ Kremer-Weiss, Ha-Machon le-Madaei Ha-jahadut, s. 372. Np. Dawid Wurm przerwał studia na 2 lata, by pomóc swojej zubożałej rodzinie w Brodach. AUW, Akta Studenckie II RP. Nr albumu 31018, podanie Dawida Wurma do rektora z 4 września 1929 r.

24 Ibid., Nr. albumu 38708: Hirsz Gerszater, podanie do Dziekana Wydziału, 20 października, 1933, Warszawa.

25 Dla przykładu zobacz Ginda Peczenik ur. w 1914 r. mieszkała w Łucku, gdzie jej ojciec uczył w gimnazjum. W październiku 1932 r. rozpoczęła ona studia historyczne na Uniwersytecie Warszawskim, a ukończyła je w 1937 r. AUW, Akta studenckie II RP, Nr. albumu 40835: Ginda Peczenik.

26 Zob. AUW, Akta Studenckie II RP, Nr. albumu 38708.

27 Ibid., Nr. albumu 43330, Karta indywidualna dla słuchaczy szkół wyższych, 10 stycznia, 1936.

28 Zob. Mahler, Hug hahistorionim ha-tseirim, s. 33.

29 Dla przykładu Falik Hafner studiował najpierw w jesziwie, a następnie w szkole rabinackiej Tachkemoni w Warszawie, w której dyrektorem programu przedmiotów świeckich był przez wiele lat Majer Bałaban, a następnie kontynuował naukę na Uniwersytecie Warszawskim oraz w Instytucie Nauk Judaistycznych. Zob. przemówienie Falika Hafnera podczas obchodów jubileuszu Majera Bałabana [w:] Księga Jubileuszowa Bałabana, s. 31. Zob. również Weiss/ Kremer-Weiss, Ha-Machon le-Madaei Ha-jahadut, s. 372.

uczniów, odpowiadających poważnym wymaganiom naukowym³⁰.

Czy dlatego kilkudziesięciu młodych Żydów postanowiło studiować historię pod kierunkiem Bałabana? Niewątpliwie w końcu lat dwudziestych kryły się za tym względy praktyczne, bowiem dyplom uniwersytecki dawał szansę na uzyskanie posady nauczycielskiej ze względu na wymagania Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego³¹. Raphael Mahler wskazuje jednak na dodatkowe czynniki, podkreślając, że wybór wynikał z „tendencji społecznych i narodowych, które dominowały w tym burzliwym okresie w życiu Żydów polskich”³². Uważał, że zainteresowanie historią, które przejawiać miało młode pokolenie Żydów w II Rzeczypospolitej miało związek ze zjawiskiem przebudzenia narodowego i przypisywał wpływom ruchu syjonistycznego³³. Na poparcie tezy Mahlera można przytoczyć wybór języka ojczystego w formularzach obowiązkowo wypełnianych przez studentów. Większość wpisywała język hebrajski – w zdecydowanej większości wypadków była to deklaracja ideowa niewiele mająca wspólnego z lingwistyczną rzeczywistością³⁴. Mniej spośród studentów Bałabana zadeklarowało wyłącznie polski lub jidisz. Ich oddanie sprawami o charakterze narodowym nie musiało znaleźć odzwierciedlenia w przynależności do partii czy organizacji młodzieżowej.

Bałaban miał nadzieję za pośrednictwem swojego seminarium wpłynąć na kształt historiografii Żydów polskich. W 1928, opisywał stan badań jako nie zadawalający od czasów Wielkiej Wojny – ale miał nadzieję, że powstały niedawno Instytut Nauk Judaistycznych wpłynie na pozytywną zmianę dostarczając grupy młodych badaczy.³⁵ Uważał, że dla prawdziwego zrozumienia przeszłości i kultury Żydów na ziemiach polskich niezbędne jest wzięcie pod uwagę dwóch kontekstów: historii żydowskiej na przestrzeni wieków i historii Polski. Wykład inauguracyjny w Instytucie Nauk Judaistycznych, opublikowany następnie w „Miesięczniku Żydowskim” poświęcony był wzajemnym związkom między historią polskich Żydów, historią Polski i historią żydowską³⁶.

Jego wykłady koncentrowały się przede wszystkim na historii politycznej, gospodarczej i społecznej Żydów polskich od XVII do XIX wieku. W Instytucie Nauk Judaistycznych, Bałaban prowadził wykład kursowy na temat historii diaspory żydowskiej od średniowiecza aż po czasy nowożytne, metodologii badań, kalendarza żydowskiego, badań archiwalnych,

30 Referat komisji historycznej w sprawie mianowania docenta dra Majera Bałabana profesorem tytularnym, 20 grudnia, 1935 r.: Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: MWRiOP), 1614, s. 11-12.

31 Eisenbach, *Jewish historiography*, s. 454.

32 Mahler, *Hug haistorionim ha-tseirim*, s. 29. Co więcej studenci żydowscy mogli napotkać trudności przy składaniu podań na inne wydziały, co mogło wzmocnić ich zainteresowanie studiami humanistycznymi, a szczególnie historycznymi.

33 *Ibid.*, s. 29.

34 Dla przykładu wśród studentów, którzy zadeklarowali hebrajski jako język ojczysty byli: Józef Guzik (Gärtner), Rachmil Goldszmid, Hersz Glejzer, Hirsz Gerszater, Mojżesz Krämer. W 1933 r. Hillel Seidman podał jako język ojczysty jidisz, zaś w maju 1939 r. zadeklarował obok jidisz również hebrajski. Zob. AUW, Akta Studenckie II RP, 36458, Drucek statystyczny z 28 listopada, 1933 oraz AUW, KEM, 6174, Karta indywidualna dla osób ubiegających się o dyplom lub nostryfikację dyplomu zagranicznego, 9 maja, 1939.

35 Zob. M. Bałaban, *Przedmowa*, w: A. Alperin, *Żydzi w Łodzi. Początki gminy żydowskiej 1780-1822, Łódź 1928*, s. 3. Zob także Seidman, *Meir Balaban*, s. 243.

36 Zob. M. Bałaban, *Zagadnienia historiozofji żydowskiej w stosunku do historii Żydów w Polsce*, „Miesięcznik Żydowski” 1932, nr 2, s. 369.

bibliografii i historiografii, a także wykłady monograficzne o dziejach autonomii żydowskiej, życiu duchowym Żydów aszkenazyjskich, chasydyzmie i historii Żydów polskich w okresie rozbiorów³⁷. Na Uniwersytecie prowadził wykłady i ćwiczenia z historii Żydów i historii Żydów polskich oraz nauk pomocniczych.³⁸ Studenci wspólnie czytali kronikę Natana Hanovera oraz źródła archiwalne z epoki powstania Chmielnickiego.³⁹ Jeden z uczniów – Hillel Seidman, podkreślał w spisanych po latach wspomnieniach, iż seminarium Bałabana cieszyło się ogromną popularnością wśród studentów, bowiem poświęcone było historii żydowskiej, z całą jej specyficzną problematyką i metodologią⁴⁰.

Od początku kariery akademickiej we Lwowie, Bałaban uznawał jednak konieczność rozwijania badań w dwóch kierunkach: monografii poszczególnych gmin żydowskich oraz stworzenia bibliografii historii Żydów w Polsce (niewątpliwy wpływ tutaj Ludwika Finkla).⁴¹ Jego studenci zbierali materiały do bibliografii obejmującej okres od 1900 do 1930 r.⁴²

Mojżesz Krämer wspominał o stylu pracy Bałabana, który ukształtował wszystkich jego uczniów.⁴³ Zainteresowania badawcze, a zwłaszcza znaczenie przypisywane studiom lokalnym były bez wątpienia istotną częścią tego stylu. Sam Bałaban napisał dzieje społeczności żydowskiej w Krakowie, Lwowie i Lublinie.⁴⁴ Bałaban nie tylko zachęcał studentów do prowadzenia badań archiwalnych i pisaniu prac w oparciu o źródła historyczne tak by stanowiły one istotny wkład do rozwoju historiografii Żydów w Polsce.⁴⁵ Namawiał też studentów do pisania prac seminaryjnych i magisterskich na temat dziejów poszczególnych gmin żydowskich. Młodzi historycy przyjęli perspektywę Bałabana, że historia Polski nie jest pełna bez historii Żydów, szczególnie na płaszczyźnie studiów lokalnych i regionalnych. Bałaban wciągał swoich studentów do badań nad dziejami gmin, z których pochodzili. Wedle Seidmana na pierwszych zajęciach w danym roku akademickim miał on w zwyczaju pytać poszczególnych studentów o ich nazwiska i rodzinne miejscowości, po czym w swoim wykładzie skupiał się na owych właśnie miejscowościach, by przybliżyć ogólne zagadnienia historii Żydów za pośrednictwem bliskich studentom miejsc.

W 1928 roku Bałaban skarżył się jeszcze na brak monografii głównych gmin, takich jak Wilno, Grodno, Kalisz i Warszawa.⁴⁶ Dziesięć lat później, w dużym stopniu dzięki pracom napisanym na jego seminarium, sytuacja wyglądała już zgoła inaczej.⁴⁷ Wyznaczał on te-

37 Zob. Księga Jubileuszowa Braudego, s. 13-22; Księga Jubileuszowa Schorra, s. XI, XIII, XV-XVIII. Spis wykładów i ćwiczeń na rok akad. 1927/28, s. XXXII, Spis wykładów i ćwiczeń na rok akad. 1928/29, s. XXXIII i Spis wykładów i ćwiczeń na rok akad. 1929/30, s. XLIX, w: Sprawozdanie Instytutu 1927/28-1928/29.

38 Zob. Wykaz wykładów i ćwiczeń: AUW, Akta Studenckie II RP, Nr. albumu 36458: Hillel Seidman; *ibid.*, Nr. albumu 28145: Szaja Friszman; *ibid.*, Nr. albumu 38047: Marek Bosak.

39 Sprawozdania z działalności Rady Wydziału Humanistycznego 1929/30, Warszawa 1930, s. 54.

40 Seidman, Meir Balaban, s. 228.

41 Bałaban, Praca mojego życia [w:] Księga Jubileuszowa Bałabana, s. 38.

42 Sprawozdania z działalności Rady Wydziału Historycznego 1934/1935, Warszawa 1936, s. 67.

43 M. Krämer, Prof. M. Bałaban – Jubilatem („Nasza Opinia” z dnia 28 II 1937 r.) [w:] Księga Jubileuszowa Majera Bałabana, s. 87.

44 M. Bałaban, Żydzi w Krakowie i na Kazimierzu, 1304-1868, Kraków 1913 (i 1931-37); *idem*, Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII wieku, Lwów 1906; *idem*, Die Judenstadt von Lublin, Berlin 1919.

45 Falik Hafner przemawia w imieniu uczniów [w:] Księga Jubileuszowa Bałabana, s. 34.

46 Bałaban, Przedmowa, s. 3; zob. Bałaban, Praca mojego życia [w:] Księga Jubileuszowa Bałabana, s. 38.

47 I. Osterseztzer, Majer Bałaban – historiograf żydostwa Polskiego, w: *ibid.*, s. 62-63.

maty do prac seminaryjnych z różnych aspektów historii lokalnych, wyznaczył np. pięciu studentów z Krakowa do badania dziejów instytucji rabinatu w tym mieście od czasów najdawniejszych do współczesności.⁴⁸ Wielu studentów pisało następnie prace na temat swoich rodzinnych miast. Wśród gmin żydowskich opracowanych w ramach seminarium znalazły się: Kraków (Ezechiel Rosenbaum i Marek Bosak), Łuck (Fani Kraszyńska), Kołomyja (Samuel Gottlieb), Sandomierz (Abraham Getter), Brody (Dawid Wurm), Lwów (Abraham Fenster), Opatów (Józef Bursztyn), Przemyśl (Mojżesz Krämer), Tykocin (Abraham Gawurin), Wilno (Hirsz Gerszater), Zamość (Lejzor Estrin). Powstały również prace na temat Łęczycy, Lublina, Słonimia, Pińska i Tarnopola⁴⁹.

Bałaban ukształtował również sposób pisania o przeszłości żydowskiej swoich studentów, przekazując im swoje zainteresowanie przede wszystkim dla zagadnień z dziedziny historii społecznej, szczególnie dziejów instytucji żydowskich, a także stosunków między społecznością żydowską a chrześcijańską, nie uciekając od tematu przemocy.⁵⁰ Jego studenci pisali na temat wewnętrznego życia gmin żydowskich, ich elity rabinackiej, ale także żydowskiej autonomii i szkolnictwa, drukarstwa, teatru i struktury zawodowej Żydów.⁵¹

Bałaban uznawał wagę czynników gospodarczych ale odrzucał materializm historyczny, jako metodę użyteczną dla badań naukowych.⁵² Podobnie jego uczniowie nie pomijali wpływu czynników gospodarczych, które rzutowały na stosunki między Żydami i chrześcijanami, ale też wpływały na wewnętrzne funkcjonowanie samych gmin. Studenci Bałabana zajmowali się wpływem konkurencji na powstawanie napięć i konfliktów, które prowadziły nawet do wybuchów przemocy.⁵³ Czynniki gospodarcze miały również swój udział w powstawaniu konfliktów wewnętrznych, których jednak młodzi historycy nie opisywali w kategoriach walki klas. Wydana drukiem praca Dawida Wurma stanowi doskonały przykład takiego właśnie sposobu wplatania elementów historii gospodarczej do monografii. Na podstawie dostępnych mu źródeł, Wurm opisał zawody wykonywane przez Żydów w Brodach oraz analizował współzawodnictwo między kupcami i rzemieślnikami żydowskimi, a Szkotami, Ormianami i Grekami.⁵⁴ Wedle Wurma na pochwałę zasługiwali w jego oczach członkowie oligarchii gminnej w Brodach, którzy dzielili się swoim bogactwem i posługiwali wpływami dla dobra całej społeczności.⁵⁵ Inny uczeń Ba-

48 Sprawozdani9a z działalności Rady Wydziału Historycznego 1931/32, Warszawa 1932, s. 82.

49 Zob. Prace magisterskie pisane w seminarium hist. żyd. Profesora Bałabana, które będą drukowane w części drugiej Księgi Jubileuszowej [w:] Księga jubileuszowa Majera Bałabana, s. 102-104.

50 Zob. Bałaban, Przedmowa [w:] A. Alperin, Żydzi w Łodzi. Początki gminy żydowskiej 1780-1822, Łódź, 1928., s. 5; Seidman, Meir Balaban, s. 258.

51 Zob. AUW, KEM 6358: M. Siemiątycki, Prawo obywatelstwa w gminach żydowskich w Polsce (w XVI-XVIII w.); AUW, KEM: H. Glejzer, Życie Żydów w Polsce w XVI i XVII wieku na podstawie responsów; Wurm, Z dziejów żydostwa brodzkiego. Zob. pracę Gindy Peczenik na temat Rozwój księgarstwa żydowskiego w Warszawie w pierwszej połowie XIX wieku. I. Glücksbergowie, Chaji Lew pt. Rozwój teatru żydowskiego w XIX wieku; Srula Arenzona Prasa żydowska i polsko-żydowska w Królestwie Polskim i w Krajach Zabrzanych w drugiej połowie XIX wieku; Także Jesajasza Friszmana Drukarnie hebrajskie na Mazowszu od początku do r. 1831; Hersza Glässera, Kultura Żydów polskich w XVI i XVII w. na podstawie responsów rabinicznych i kodeksów rytualnych.

52 Zob. krytyczne uwagi w Bałaban, Zagadnienia historiozofii żydowskiej, s. 375-376.

53 Zob. Glejzer, Życie Żydów w Polsce, s. 91-98; Wurm, Z dziejów żydostwa brodzkiego, s. 22.

54 Zob. Wurm, Z dziejów żydostwa brodzkiego, s. 7-9. Por. AUW, KEM 4378: Marek Bosak, Struktura gospodarcza Żydów krakowskich w pierwszej połowie XIX wieku, AUW, KEM 4378; praca seminaryjna Perli Kramer zatytułowana Cechy rzemieślnicze żydowskie w Polsce, zob A. Weiss/P. Kremer-Weiss, Ha-Machon le-Mada'ei Ha-jahadut be'Warshe, s. 378.

55 Wurm, Z dziejów żydostwa brodzkiego, s. 39.

łabana – Glejzer – nie omieszkął wspomnieć o samowoli oligarchii kahału, nie biorącej pod uwagę potrzeb pozostałych członków gminy, co stanowiło jeden z poważnych problemów tej ostatniej.⁵⁶

Na seminarium dyskutowano również na temat historii prawa, szczególnie dziejów przywilejów żydowskich nadanych społeczności jako takiej, oraz poszczególnym gminom. Studenci analizowali m.in. pochodzenie Przywileju Kaliskiego z 1264⁵⁷. Pisząc o dziejach społeczności żydowskiej w Brodach, Dawid Wurm zajął się również przywilejami, którymi cieszyła się tamtejsza gmina. Podobnie Marek Bosak przedstawił stanowisko prawne gminy żydowskiej w Krakowie w XIX w. oraz podatki, które płaciła.⁵⁸ Na seminarium powstały również prace na temat dziejów kwestii żydowskiej w czasie Sejmu Wielkiego, Księstwa Warszawskiego oraz powstań narodowych listopadowego i styczniowego.⁵⁹ Pisano również o stosunku do Żydów różnych warstw społecznych oraz takich polityków i myślicieli polskich, jak Aleksander Wielopolski, Jan Czyński i Jan Zamojski.⁶⁰ Podobnie wiele miejsca poświęcili seminarzyści Bałabana działaczom żydowskiego Oświecenia (Haskali) na ziemiach polskich.⁶¹ Na seminarium powstało również kilka prac poświęconych dziejom Żydów i żydowskich instytucji w XIX w.: Komitetu Starozakonnych w Warszawie i historii synagogi na Daniłowiczowskiej.⁶² Tak więc zarówno w pracach na temat historii średniowiecznej i nowożytnej, jak i historii najnowszej historycy żydowscy z seminarium Bałabana rozwinęli jego ideę o wzajemnych silnych związkach między polską a żydowską przeszłością nie tylko w dziedzinie gospodarki, ale również na płaszczyźnie politycznej, społecznej i kulturalnej. Prace pozbawione były jednoznacznych wątków apologetycznych⁶³. W pracach znajdowały się interesujące przykłady żydowsko polskich relacji bez ich idealizowania.

Seminarzyści Bałabana, już jako absolwenci Uniwersytetu Warszawskiego, kończący studia w latach trzydziestych, nie mieli widoków na otrzymanie posad uniwersyteckich. Jednak wielu z nich nadal prowadziło badania archiwalne, przygotowywało artykuły

56 Glejzer, *Życie Żydów w Polsce*, s. 16. Por. S. Babad, *Walka gminy żydowskiej ze zbytkiem ze szczególnym uwzględnieniem gmin na ziemiach polskich*, AUW, KEM 4587.

57 Sprawozdania z działalności Rady Wydziału Historycznego 1928/9, Warszawa 1929, s. 39; Seidman, Meir Balaban, s. 261-3.

58 Wurm, *Z dziejów żydostwa brodzkiego*, s. 4, 18-19; Bosak, *Struktura gospodarcza Żydów krakowskich*, s. 30-47.

59 M. Litwinówna, *Sprawa reformy Żydów w Księstwie Warszawskim i w pierwszych latach Królestwa Polskiego* (Wojda i Czartoryski), AUW, KEM 3113; D. Szyrenkac, *Zniesienie kahałów i utworzenie dozorów bóżniczych w Królestwie Polskim w r. 1820-21*, AUW, KEM 3158; G. Zarchin, *Sprawa żydowska podczas Sejmu Wielkiego*, AUW, KEM 1186; Zob. też prace magisterskie pisane na seminarium hist. żyd. Profesora Bałabana.

60 E. Szenberg, *Szlachta a Żydzi w Polsce w drugiej połowie XVIII wieku*, AUW, KEM 2327; F. Wiesenfeldówna, *Żydzi w świetle pamiętników polskich z drugiej połowy XVIII wieku*, AUW, KEM 3959; I. Spektor, *Reformy Wielopolskiego a Żydzi*, AUW, KEM 2650; N. Sztajnszajder, *Jan Czyński i jego stosunek do Żydów na emigracji*, AUW, KEM 4571; Jachła Szafranówna, *Stosunki Jana Zamojskiego z Żydami*, AUW, KEM 1183.

61 P. Wolfzahn, Abraham Stern; S. Ajzenmann, Jakub Tugenholt; S. Eichenbaum, Józef Perl i jego działalność w Tarnopolu; S. Jollel, Antoni Eisenbaum, Dyr. Szkoły Rabinów w Warszawie, w pierwszej połowie XIX w. (na podstawie badań archiwalnych); R. Goldschmid, Icchak Ber Lewinsohn i jego epoka; H. Glücklichman-Blumenfeld, Salomon Leib Rapoport, na podstawie własnej korespondencji; S. Epstein, Rabini i rektorzy w Polsce (strona kulturalna), AUW, KEM 3951.

62 S. Zilberstein, *Postępowa synagoga na Daniłowiczowskiej w Warszawie*, AUW, KEM 4102; A. Sawicki, *Szkoła Rabinów w Warszawie, 1826-1863*, AUW, KEM 2704; T. Mahler, *Walka między ortodoksami a postępowcami w Krakowie w latach 1838-68*, AUW, KEM 3793.

63 Zob. AUW, KEM 3916: Mejer Rozenblat, *Żydzi Warszawy w przededniu Powstania Styczniowego* (od procesu Lesznowskiego do wybuchu powstania). Zob. również L. Lewinson, *Ozeasz Ludwik Lubliner i jego działalność na emigracji*, AUW, KEM 3235.

i większe prace. Dla tych ostatnich trudno jednak znaleźć było wydawcę. Sytuacja ta stanowiła dla Bałabana źródło stałej troski⁶⁴. Jego poparciu zawdzięczali niektórzy z nich publikacje w prestiżowym „Miesięczniku Żydowskim”⁶⁵. Drugi tom jubileuszowy z okazji urodzin Bałabana miał zawierać wyjątki z najlepszych prac magisterskich napisanych pod jego kierunkiem.⁶⁶ Publikowali również na łamach czasopism naukowych YIVO: „YIVO Bleter” i „Historisze Szriftn”, „Lodzer Szriftn”, „Yunge Historiker” i „Bleter far Geszichte”⁶⁷. Przed wojną tylko jednemu z uczniów udało się opublikować pracę w formie monografii: Dzięki wsparciu gminy wyznaniowej w Brodach, Dawid Wurm wydał swoją pracę do której Bałaban napisał wstęp.⁶⁸ Większość uczniów znalazła dla siebie miejsce w szkołach żydowskich. Falik Hafner wspominał spotkanie z profesorem kilku studentów którzy znaleźli pracę w gimnazjach żydowskich w Warszawie. Bałaban zaczął im opowiadać, jak powinni zachowywać się w pokoju nauczycielskim i w klasie, dzieląc się własnymi doświadczeniami⁶⁹. Wedle sprawozdania Instytutu Nauk Judaistycznych absolwenci po uzyskaniu dyplomu Uniwersytetu Warszawskiego byli natychmiast rozchwytywani przez żydowskie gimnazja, choć informacje z teczek studenckich nie potwierdzają tego optymizmu⁷⁰.

W 1936 r. Rywka Szmulewicz złożyła podanie do Rektora UW prosząc o udzielenie jej prolongaty na spłatę długu. Była bezrobotna, mieszkała razem z bezrobotnymi rodzicami w Łodzi⁷¹. Dawid Wurm uczył w gimnazjum w Brodach⁷², Marek Bosak w hebrajskim gimnazjum w Krakowie⁷³, Falik Hafner w Warszawie⁷⁴, zaś Miriam Litwin w gimnazjum hebrajskim Chaima Kaplana na Dzielnej 15⁷⁵. Abraham Getter, Fani Kraszyńska-Fenster, Arie Rassin, Aleksander Goldstein, Chaim Simcha Babad również pracowali w szkołach średnich⁷⁶. Jako nauczyciele przekazywali wiedzę zdobytą w czasie studiów oraz wizję przeszłości żydowskiej w Polsce⁷⁷.

Seminarium Bałabana stanowiło ważne narzędzie w budowaniu środowiska historyków żydowskich i tworzenia historiografii Żydów, szczególnie Żydów polskich. Mimo trud-

64 Zob. Od redakcji [w:] Księga Jubileuszowa Bałabana, s. 5.

65 Zob. Arie Rassin, Umysłowość i moralność żydostwa polskiego w 17 i 18 wieku w świetle literatury religijno-ludowej, „Miesięcznik Żydowski” 1932, nr 2, s. 434-465; A. Sawicki, Szkoła Rabinów w Warszawie, „Miesięcznik Żydowski” 1933, nr 3, s. 244-274; P. Kramerówna, Żydowskie cechy rzemieślnicze w dawnej Polsce, „Miesięcznik Żydowski” 1932, nr 2, s. 259-298.

66 Prace magisterskie pisane w seminarium hist. żyd. Profesora Bałabana, które będą drukowane w części drugiej Księgi Jubileuszowej, in: Księga jubileuszowa Bałabana, s. 102-104.

67 E. Feldman, Die etlekeh jedijes wegn jidn in Pojlisz sztet in 14-16-tn jorhundert, „Bleter far Geszichte” 1 (1934), s. 59-73; M. Krämer, Der Ontejl fun jidishe baalej-melukhes in der kristlekeh tsekhn in amolikh pojln, „Bleter far Geshikhte” 2 (1938), s. 3-32; Le-heker ha-melakha we-hewrot baalej-melaha etsel jehudei Polin be-meot 16-17, „Zion” 1 (1937), s. 294-325; M. Rosenblatt, Der Ontejl fun di varshever yidn in di politishe demonstratsyes fun di yorn 1861-1862, „Bleter far Gerszikhte” 2 (1938), s. 104-125.

68 Wurm, Z dziejów żydostwa brodzkiego, s. III-IX.

69 Falik Hafner przemawia w imieniu uczniów [w:] Księga Jubileuszowa Bałabana, s. 33-34; Seidman, Meir Balaban, s. 229.

70 Sprawozdanie za lata akademickie 1931/32, 1932/33, 1933/34 [w:] Księga Jubileuszowa Schorra, s. VII.

71 Ibid., Nr. albumu 29784: Rywka Szmulewicz; AUW, RP Akta Studenckie, Nr. albumu 31018: Dawid Wurm, podanie do Rektora UW, 4 września, 1929 r.

72 N. Gelber, Toldot Jehudei Brody, Jerusalem 1955, s. 400, 416.

73 A. Bauminger, Meir Bosak ke-historion [w:] A. Brauner/N. Gross (ed.), Meir Bosak, Historion, sofer, meszorer, Tel Aviv 1993, s. 16.

74 Falik Hafner przemawia w imieniu uczniów [w:] Księga Jubileuszowa Bałabana, s. 33-34.

75 AUW, Akta studenckie, Nr. albumu 32059: Mirjam Litwin.

76 Arie Rasin wykladał w gimnazjum Ascola w Częstochowie, zob.: Mahler, Hug hahistorionim ha-tseirim, s. 38

77 Wielu studentów Bałabana po wyjeździe z Polski pracowało jako nauczyciele lub związanych było z instytucjami edukacyjnymi. Zobacz: Eden, Ha-Machon le-madaei ha-jahadut [w:] S. Mirski (ed.), Mosadot tora be-eropa bewinyanam uw'herbanam, New York 1956, s. 578-579.

ności, wysiłek ten zaczął przynosić owoce na krótko przed wybuchem II wojny światowej, co pokazały obchody 60-tych urodzin Profesora w marcu 1937 i wydanie pierwszego tomu książki pamiątkowej w 1938 – w dużym stopniu zorganizowanych przez jego uczniów.⁷⁸ O autorytecie i szacunku, jakim cieszył się Bałaban pośrednio świadczy również fakt, że w 1937 roku Wzajemna Pomoc Studentów Żydów ustanowiła stypendium jego imienia dla ubogich studentów na Uniwersytecie Warszawskim.⁷⁹

Wpływ Bałabana wykraczał poza jego osobiste związki z uczniami i wpływ na ich zainteresowania badawcze. Jego seminarium na Uniwersytecie Warszawskim oraz w Instytucie Nauk Judaistycznych stanowiło forum dla całego pokolenia młodych historyków żydowskich, którzy szli w jego ślady i opierali się na jego doświadczeniach.⁸⁰ Seminarium pozwoliło młodym historykom na zdobycie umiejętności i wiedzy na temat historii Żydów w Polsce w ramach studiów uniwersyteckich. Kluczowe znaczenie przy stworzeniu środowiska młodych historyków odegrały pozycja zawodowa Bałabana, zajmowane przez niego stanowiska w Instytucie Nauk Judaistycznych, na Uniwersytecie Warszawskim i w Wolnej Wszechnicy oraz jego zainteresowania badawcze, skupiające się wokół dziejów lokalnych, historii żydowskich instytucji i kultury żydowskiej, a wreszcie silne poczucie polsko-żydowskiej tożsamości narodowej. Ta właśnie tożsamość wpłynęła na kształtowanie wizji roli historyka. Bałaban wpłynął na to, jak jego studenci postrzegali swoją rolę przy umacnianiu żydowskiej tożsamości narodowej, odpowiadając na potrzeby mniejszości żydowskiej w latach trzydziestych. Bałaban uważał, że trzy centra odegrały szczególnie istotną rolę w rozwoju historiografii żydowskiej: Uniwersytet Hebrajski w Jerozolimie, Instytut YIVO w Wilnie oraz jego własne seminarium na Uniwersytecie Warszawskim i w Instytucie Nauk Judaistycznych⁸¹.

Z drugiej jednak strony, seminarium Bałabana wprowadziło w arkana zawodu znaczną grupę młodzieży żydowskiej, która następnie miała niewielkie szanse na opublikowanie wyników swoich badań, czy też objęcie stanowisk związanych z dalszym prowadzeniem badań. Bałaban mógł służyć im właściwie tylko wsparciem moralnym i radą⁸². Zarówno sam Bałaban, jak i Mojżesz Krämer mieli wątpliwości czy można mówić w tym wypadku o szkole historycznej: z powodu ogromnych trudności z wydawaniem prac studentów, brakiem etatów uniwersyteckich czy trudnościami przy zakładaniu czasopism naukowych, a wreszcie rozproszeniem młodych adeptów nauki historycznej, którzy wykonywali inne zawody po ukończeniu studiów historycznych, ci zmuszeni byli parać się innymi zajęciami⁸³.

Mimo wielu trudności, w ciągu dziesięcioletniej z górą działalności seminarium Bałaba-
78 Zob. Akademia [w:] Księga jubileuszowa Bałabana, s. 18.

79 List „Do Pana Prof. Dr. M. Bałabana w miejscu” od Wzajemnej Pomocy Stud. Żydów Uniw. J.P. [w:] Księga Jubileuszowa Bałabana, s. 51.

80 M. Schorr, Prof. Dr. Majer Bałaban (Z powodu 60-lecia Jego urodzin, 20 lutego 1878), „Nasz Przegląd” z dnia 21 lutego 1937, s. 56-57.

81 M. Bałaban, Najnowsze rozprawy z historii Żydów w Polsce (1. Rozprawy ekonomiczne), „Chwila poranna” 1938, nr 6746, s. 9 (w: CAHJP, P 83 Gelber Collection, G 476).

82 F. Hafner, Majer Bałaban (Z okazji sześćdziesięciolecia jego urodzin), „Nasz Przegląd” z dnia 20 II 1937 r., w: Księga Jubileuszowa Bałabana, s. 90.

83 Ibid., s. 87; Bałaban, Najnowsze rozprawy z historii Żydów w Polsce, s. 9.

na, jego uczestnicy napisali szereg prac poświęconych historii Żydów polskich. Przez wielu współczesnych obserwatorów uważani byli za początek odrębnej i obiecującej szkoły historycznej w tej dziedzinie.⁸⁴ Ich prace, choć pozbawione elementów nowatorskich od strony metodologicznej, dzięki względnej jednolitości stylu i zainteresowań badawczych, nosiły dość jednolity charakter. W 1937 r. Mojżesz Schorr zapewniał Bałabana, że jego uczniowie właśnie dokończą rozpoczętego dzieła mającego na celu stworzenie syntezy historii i kultury Żydów w Polsce.⁸⁵

W 1938 r. Bałaban przeciwstawiał skromne początki nauki historycznej na temat przeszłości Żydów w Polsce u progu własnej kariery i grono współcześnie pracujące w tej dziedzinie, szczególnie jego młodych i najmłodszych członków⁸⁶. Optymizm Bałabana okazał się przedwczesnym. Tylko kilkoro spośród jego uczniów przeżyło wojnę. W czasie skromnego pogrzebu Bałabana na cmentarzu żydowskim w Warszawie w grudniu 1942, Hillel Seidman oddał mu cześć w imieniu wszystkich uczniów, z bolesną świadomością, że większość już nie żyła, ze świadomością niepowetowanej straty dla historiografii żydowskiej.⁸⁷ Studenci ci, ocalałe prace ich autorstwa dowodzą, że w latach trzydziestych w Warszawie miały miejsce narodziny szkoły historycznej, na której czele stał właśnie Majer Bałaban.

84 Księga Jubileuszowa Bałabana, s. 20. Zob. również pochlebną opinię wystawioną Bałabanowi przez jego kolegów z Instytutu Historii Uniwersytetu Warszawskiego za jego oddanie sprawom pedagogicznym studentów i stworzenie ośrodka zainteresowania historią Żydów, Referat komisji historycznej w spr. mianowania docenta dra Majera Bałabana profesorem tytularnym, AAN, MWRiOP, 1614, s. 11, 20 grudzień, 1935. Zob. też AAN, MWRiOP, 1614, s. 22, Wniosek Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego o mianowanie dr. Majera Bałabana, docenta Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie, profesorem tytularnym na Wydziale Humanistycznych tegoż Uniwersytetu, March 25, 1936. Według Hillela Seidmana, Bałaban był jedynym swego rodzaju historykiem żydowskim nie tylko w Polsce, a nawet we Wschodniej Europie: Seidman, Meir Balaban, s. 228.

85 M. Schorr, Prof. Dr. Majer Bałaban (Z powodu 60-lecia Jego urodzin, 20 lutego 1878), „Nasz Przegląd” z dnia 21 lutego 1937 [w:] Księga Jubileuszowa Bałabana, s. 56-57.

86 Bałaban, Najnowsze rozprawy z historii Żydów w Polsce, s. 9.

87 H. Seidman, Joman Geto Warsza, New York 1957, s. 280.

The Majer Bałaban's historical school – the young Jewish historians in Poland in the interwar period

A seminar in Polish Jewish history at the Institute of Jewish Studies and the Warsaw University directed by Majer Bałaban created a scholarly setting of great consequence, enabling him to train over sixty students of Polish Jewish history according to the university curriculum and his understanding of scholarship. Bałaban equipped them with research skills and teaching methods. He shaped their views on the role of Jewish historians in Poland as they embarked on academic and public careers in the last decade of the Second Polish Republic.

Bałaban's students belonged to a generation with an intimate relation with Polish culture, drawn to the study of Polish literature and history. They enrolled at the University and the Institute of Jewish Studies for a variety of reasons. A university diploma could lead to a career in education, since the Ministry of Education required all teachers in secondary schools to obtain university training. The diverse social backgrounds and individual motivation of Bałaban's students suggest the wide appeal of the study of Polish Jewish history to Jewish youth in Poland. The analysis of research topics selected by his students, questions they posed in their theses and research methods they applied sheds light on the intellectual framework of these young scholars. Their research and their social activism in the field of education demonstrate Bałaban's influence on this emerging school of Polish Jewish history. Both the sense of being rooted in Polish culture and a commitment to Jewish nationalism inspired their writings and their career paths as scholars, teachers, and educators.